

մէջ այս երեւութիւն պայծառութենէն և ընդհանրութենէն, կարելի է առանց տատաժանութեան հաստատել, որ այս՝ դէպ ի միջին հայերէն՝ և առանձինն կիրիկեան լեզուէն, իբր արեւմտեան միջին հայերէն լեզու մը, կը հասնի և հօն է իւր արմատն: Բայց թէ արդեօք այս եզրակացութիւնս կանխաւ ալ ընդհանուր էր առանց բացառութեան, ինչպէս է արդի գաւառաբարբառներու մէջ, խիստ անստոյգ է: Բայց աւելի ընդունելու է, որ մի քանի որոշ տեղեր՝ վերջին վանկին մէջ ի ով խառն (ie) արտասանութեան գոյութիւնն յառաջն՝ ըմբռնելի էր: Այսպէս ունինք ի Dipl. Sarv. H. էջ 258 գրութիւնքն իրենց սովորական իրենց ի տեղ, եւ փոխանակ եւ ի, մէք փոխանակ մենք ի, որոնք, ենթադրելով թէ կամայական բաներ չեն, զայս կրնան նշանակել, որ եւ վերջին վանկի մէջ ոչ ընդհանրապէս իe կը հնչուէր. ի մասնաւորի այս եզրած պիտի ըլլայ բայերու վերջաւորութեանց մէջ որոնք ներկայի արմատն եւ ով է:

Շարայարեղի



ՈՒՍՈՒՄԸ ԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ ՆԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարա և վերջ)

ԲԱՅՑ ուր իր ամբողջութեամբ, իւր բովանդակ ուժով կ'երեւայ, ուր իր երգիծանքը այնքան սրամտութիւն ու այնքան զանազանութիւն կը զգնուէ՝ ժամանակակից մարդիկներու և պէտքերու նկարագրութիւնն է:

Եւ իրօք ամուր ձեռքով մատնանիշ բրած է նա շատ ատիժներու մէջ մեր կրօնական հաստատութիւններուն խցանի վիճակը, յարձկնելով կղերիկն զէմ՝ որ իր զարական տգիտութեամբ ու փառամոլութեամբ կ'իշխէր մեր բարոյականութեան մակարդակը:

կը, մինչդեռ զիշատ պարագրովը կը ծանրանար ազգային քսակներուն վրայ: Երիւրդած է անզաղար մեր կրթական հաստատութիւններուն ողբալի կացութեան վրայ, ցուցնելով որ մեր թաղային վարժարանները — առանձնական զարգացման գոյութիւնը հազիւ հազ կ'իմացուէր իրենց ըրած réclameի շառաչէն, և կամ՝ անոնց անմիջական գոցուելն — աւելի ապիկար ու տգէտ անհասնելուն ձեռք յանձնուած են, որոնք՝ այդ շէնքերը վերածնելի գրեթէ մէկմէկ ուղղութեան տուններ, ուր ծնողները կ'առաջնորդէին իրենց զաւակները այն արդէն նշանաւոր դարձած յանձնարարականով «վարժապետ» միւր քեզի, ոսկորը մեզի»:

Մինչդեռ պատուելին հաւատարիմ մնալու համար իւր կոչման կը շարունակէր գործադրութիւնը աւանդական ֆաշայաշիւն: Ու ցուցնելու համար մի և նոյն ժամանակ ամիրաներու բռնաւորութիւնը ժողովրդեան վրայ, և ծնողներու դրամական անտարբերութիւնը զարոցական բաներու մասին կը գրէր: «Քանի որ ճշմարտութիւնն է, ինչու վախճանք բնութեւ թէ մեր դատարարական շէնքերը Յանսի տաճարներ էին մինչեւ մօտ ժամանակներս. եթէ կողոյ ժամանակ չէին բացուեր անոնց դռները, գտնէ բացուելուն պէս կոխը կը սկսէր և փակուելուն պէս խաղաղութիւնը վերստին կը հաստատուէր: Զեմարանի բացուելն քանի մ'ամիս ետքը մէկ կողմէն աշակերտներու ուսման ծնողքը մեծ զրկանք կը համարէին իրենց տղայները ճեմարան զրկելու ետքը տարեկան թողարկ վճարելը: Միւս կողմէն ամիրաներու սեռագոյն մասը կը փափաքէր որ ի փառս ազգի ճեմարանը... կործանուի սպառնալով որ եթէ անոր դռները չփակուին՝ պիտի ստիպուէին ֆաշայաշիւն առնել... ճեմարանը»:

Քանի մը անգամներ ալ վարպետօրէն գծած է վարժապետի տիպարներ, այդ զբէրախտ արարածները անհատական կամքէ բուրբովին զուրկ, այդ հսկայ բռնաւորին, հոգարարձուին, ստուերը դարձած են միայն. ինք այդ էակներուն տգիտութիւնը շեշտելէ յետոյ տեսած է նաեւ անոնց անասանիկ դրութիւնը: «Հոգարարձու մը կ'ուզէր որ

տնօրէնն իր առջեւ բարեւ բռնէ, սիկարային կրակ բերէ. եթէ փողոցին մէջ Հանդպի ուրիշ Հոգաբարձուի մը որ միւս ի ձեռին կ'երթայ՝ միւսը ինք առնելու և տուն տանելու է»։ Հեղինակը ապրած է նաեւ օրա-գրական միջավայրը, և այդպէսով կարողացած է տալ մեզ տիպարին հոգեբանական նկարագրութիւնը. ընդարձակ, մանրամասն և անկեղծ նկարագրութիւն մ'է՛րբաժը, հաճոյք մը կը զգայ անոր վրայ խօսած միջոցին, ու երբ կը գրէ. «Աստուած խմբագիրները ստեղծած է ցուցնելու համար որ մարդ կարող չէ իւր քրտինքովը միայն ապրելու», կարծես ուրիշներուն հետ ինքզինքն ալ կ'ուզէ պաշտպանել ժողովրդեան անտարբերութեան գէմը։ Ամէն անգամ որ խմբագրի մը վրայ կը խնդայ, անոր հետ աւելի ներողամտութեամբ կը վարուի ու իրենը ալ երգծեանք չէ, կատակ մ'է. բռածն ապացուցանելու համար բաւական է կարգալ Զոյքերու մէջ իսթիւնեանի ու ֆանտաստիկ կենսագրութիւնները. արդարամտութեան և կատակերգական զգացման երկու հիւսնալիքներ։ Մասնախմբագրին համար գրած է. «Իբր խմբագիր մեծ թերութիւններ կրնայ ունենալ, բայց իբր սխալական մարդ մեծ առաւելութիւններ ունի»։ Իսկ ֆանտաստիկ գրեթէ դիւցազնական մէկ գործը կը պատմէ երբ կը գրէ. «... ողորմութիւն մուրաց և հաւաքած գրամոլն ալիւր գնելով դրկեց սովալլուի ազգայիններուն, որոնք եթէ ազգային ժողովին որոշման սպասէին անդին աշխարհին մէջ պիտի տեսնէին ալիւրի երեսը»։

Բայց ինք տեսած է նաեւ անոնց թերութիւնները. և դադափար մը տալու համար այն կերպին վրայ որով այն մարդիկները իրենց արուեստը կ'ըմբռնէին Ծիծաղէին մէջ բարոյականին բերանը սա խօսքը գրած է. «Հասկցայ ուրեմն. խմբագրութիւն կը կոչուի այն արհեստն՝ որով մէկը կացինը ուսը դարնելուն պէս բաժանորդ չեղողներուն մէջ կը մտնէ»։ Տեսած է դարձեալ անոնց՝ իրենց բաժանորդներէն դրամ կորցնելու մերթ շոտըրթ, մերթ խաբէական միջոցները։

Երեսփոխանական ժողովին մէջն ալ եղած է Պարոնեան ու գրած է քանի մը սիրուն

նկարագրութիւններ, ծաղրելով միշտ երեսփոխաններու շատերուն իմաստակութիւնը. և անոնցմէ ոմանց շահախնդրութիւնը ցուցնելու համար Խիկարներուն մէջ ուզած է ներկայացնել երեսփոխանական նիստ մը, մինչդեռ դրան զիմաց այս տեսակ խօսակցութիւն մը կը պարզուի Չայն բազմացի և Մանկանացոյին մէջ։

Մանկանացոյ — Մուտ կը խօսիս, պարտքդ վճարէ։

Չայն բազմաց — Թող տուր որ ներս մտնեմ, քուէս տամ, ստակ առնեմ, և պարտքս հատուցանեմ։

Ու պէտք է լաւ հասկցած ըլլայ երեսփոխանական դրութիւնը քանի որ կը գրէր «Օտեսն խորհելու է, Այդանեան խօսելու է, և ֆափազեան գործելու է»։

Յետոյ այն առեւտրները մէջտեղ ելած էր աշխարհաբարի և գրաբարի ինչդիրը, և վիճողներու կերպէն դատելով՝ երթալով մեծ համեմատութիւններ կը ստանար. մեր Երգծեանք որ գրաբարեան մը չէր, ծիծաղած է նաեւ աշխարհաբարը պաշտպանողներու ծայրայեղութիւններուն վրայ. «ասոնցմէ — աշխարհաբարեաններն — մէկը տեսնելով օր մը որ թիկնոցին երեսը շատ հինցած էր շրջեց զայն ու հազաւ, և երբ հայրն պատճառը հարցուց՝ պատասխանեց թէ թիկնոցը գրաբարէ աշխարհաբարի դարձուց»։

Իւր ամենէն աւելի սիրական նիւթը սակայն Լուսնաֆի ընտանիքն է. ինք այդ գասուն տուած է մեզ հաւատարիմ ու նմանող նկարագրութիւնը։ Այդ տիպարը ամէն կողմ կը գտնենք իւր գործին մէջ. Մեծապատիւ Մոռաքցկաճնէրոս, Խիկարներոս, ու կատակերգութիւններուն մէջ ալ. «Եուկացին» ահա իր մեծագոյն տիպարը. — կը գրէ Պ. Չոպանեան¹ — զանի ցուցնեցած է շուկան, տունը ու գինեատունը, իր երեք գլխաւոր շրջանակներուն մէջ. Եուկեան, զուարճախօս ու քիչ մըն ալ շատախօս մարդն է, իր գործով զբաղած, բայց առիթ չփախցնելով դրացիին հետ կոխ մը հանելու կամ զիմացին հետ կատակի ելլելու, և որ առնելիքները

1. Երադիկ Թիւ 8. Կոր շրջան. 1893։

գանձելու համար վարպետութիւն մը կը մտածէ եթէ պարտքը չվճարելու միջոց մը գտնել չէ մտաւորաբար Գիտնտունը, — որ հանգրուանին է շուկային ու տանը մէջ, — կը տեսնենք նոյն սոպարը, միշտ բոճափ, քիչ մը գոնհիկ, շաշլիւով այն սրամտութիւնը զոր լրագրութիւնը ընդհանրացուցած է կերպով մը վաւերացուցած էր, խմելով, նարտ խաղալով, շուկային գործերուն վրայ խօսելով, կամ քովին թփրելով, կամ թաղին գործերուն վրայ վիճելով։ Որովհետեւ, եթէ հոգաբարձու չէ, անոր մօտ բան մըն է, անկից աւելի բան մը։ Սեծապէս կը հետաքրքրուի հանրային խնդիրներուն, մասնաւոր թաղին եկեղեցիին ու դպրոցին գործերուն, թաղականի ու հոգաբարձուի խնդիրներուն, և նոյն իսկ երբեմն պատրիարքարանի գործերուն՝ երբ մեծ գէպեր պատահած են ազգայինձին է։ Եւ երբ իր վճիռ կամ նարտը աւարտելէ յետոյ տուն կը դառնայ, ատենը ուշ է, կերակուրները պաղած են, կնիկն ալ բարկացած։ ու գրեթէ միշտ կռօժի տեսարան մը կայ հոն։ Մեծապատիւ Մարտիկաններուն Մանուկ աղան, որ ուտելիք անելու անգամ կը մոռնայ՝ թաղին գործերովը միշտ զբաղած, և որ հետը մամբրով կը սպասցնէ թաղականի պատմութիւն մը անոր ընելու համար, ամենէն լաւ գծուած նկարն է այդ տիպարին։ զայով էրիկ — կնկան կռօններուն, Առտին տեսարաններուն մէջ անոնց բոլոր ալլազանութիւնները կրնանք գտնել սեւեռուած, այդ կռօնները սեղմ են և վճիռ ձեռի մէջ կը մնան երբ էրիկը ազգայինձին է միայն։ Բայց երբ էրիկը խմած է և վատտակածը գինեւորած ձգած՝ գինով կ'ելլէ տուն կու գայ, կռիւը այն ատեն շէնք շնորհք ծծեկաւք մը կը դառնայ, պատկերաւից հայհուդութիւններով ընկերացած։ Շատ անգամ ալ կռիւը բոլորովին ուրիշ նկարագիր ունի։ Կռիկը, կամ աղջիկները, հագուիլ սգուի կ'ուզեն, կամ պարահանդէս, թատրոն երթալ կ'ուզեն, և էրիկը՝ փարայէ ելլել չուզելով աստանի խնդ բաներու համար, կը նախընտրէ պոռալ կանչել անոնց հետ՝ երբեմն դուռ դրացի ժողովելու աստիճան։ Երբեմն ալ, էրիկը խելօ-

քիկ է, կանուխկեկ տուն կու գայ, ձեռքի տակալակ կամ ծրարով ձուկը աղջկանը կու տայ որ խոհանոց տանի, վեր կ'ելլէ, կօշիկները կը հանէ, բազմացին անկիւնը կ'անցնի, և օղին թախմբը շտկել տալով կնիկան հետ քէֆ կ'ընէ։ — Ամենէն կարեւոր կողմերէն մէկն ալ այդ դասակարգի կենսաբան, կարգուելու խնդիրն է։ աղջիկտեսի տեսարանները, իրենց աղջիկը քշելու համար ճգնաղ մայրերուն տիպարները, միջոցով կնիկան շատ շահեկան դէմքերը, տէրտէրներն իսկ որ գործին մէջ կը մտնեն յաճախ, գործ աւրող դրացուհիները, և ասոնց ամենաւնի մէջտեղը՝ աղջիկ փնտրող աղան, այս գաւելտական պատմութիւնը իր ամբողջ շղիկու թեմային ու կատակերգականութեամբը կը գտնենք Պարոնեանի Մեծապատիւ Մարտիկաններուն Առաջնորդութեան միջնորդներուն և Առաջնի տեսարաններուն մէջ։ վերջապէս, բոլոր ներքին կենսաբան պատկերները այդ դասակարգին, այցելութիւնները, երեկոյթները, գոտութիւնները, կատակները, ատենը ամբողջ տեսնելու համար պէտք է կարգաւ քաղաքավարութեան փաստները»։

Պ.

Պարոնեան մեռած է 1891 Մայիսի 27 ին Օրթա-գեղի մէջ, երբ իւր տաղանդն արդէն հասունացած՝ իր խոստանարդեւ շատ բաներ իւր նամակագրութիւններէն կ'երեւայ որ ինք պատրաստած ունի եղբի քանի մը յատակագրիծներ, որոնց մէջ հատ մը կ'ենն իրենէ տեղ միպատանութեան մը պէտք էր ըլլար, որու մէջ Հեղինակը իրեն նպատակ դրած էր ուսումնասիրել ապուշի տիպարներ, ու անոնց ընկերակցան գրութիւնը։ աստիպ ինչպէս իր խորագրէն կ'երեւայ շահեկան ու խոստացող գրութիւն մը կ'ըլլար։

Ուշեղ կրեցրու մարջ չէ եղած նա, իւր ամբողջ գործին մէջ դժուարին է գտնելու ուժով էջ մը, որ կրեցրը միայն կրնան տուն տալ տաղանդի տէր մարդիկներու։ Անոր փոխարէն սակայն ունի իւր այդ անսպասելի թափանցող esprit-ը։ Մարտիկանները կը գտնէ — և այդ բանին համար ուղիղ խղճմամբ,

քի տէր մարդու գերազանց հոտառութիւն մ'ունի — և երբ գտած է զայն, ինք փռ խանակ անոր զէմ կռուելու, անոր վրայ կը ծծածաղի միայն : Եւ իր ծծածաղին մէջ չենք գտներ ատելութեան կամ անգթութեան այն տխուր ու կարծր արտայայտութիւնք . և ըսածիս շօշափելի ապացոյց մը կրնայ համարուիլ այն հանգամանքը որ Պարոնեան երբէք թշնամիներ չէ ունեցած . այդ ծծածաղը քիչ մ'աւելի խածնող կը դառնայ երբ հեղինակը իւր գիւտին կատարեալ գիտակցութիւնն ունի, և կ'ուզէ ըսածը գիմացնին զգացնել :

Արհամարհանք մ'ունի դիմակներու զէմ, և զայն յաջող կերպով կը յայտնէ իւր Երծաղին քանի մը էջերուն մէջ . մինչդեռ միւրացկանութեան պատճառները զրած միջոցին պարզապէս կ'ամբաստանէ զինք ո՞վ որ կը կարծէ թէ այդ խեղճ անկեալներուն համար և ոչ խանդաղատանք ունեցած ըլլայ ինք . խանդաղատանքն ունեցած է նա, և տեսէք ինչպէս բացատրած է զայն . « Երծաղ, այս մուրացկաններուն վերջը չը պիտի գայ և ես ձանձրացայ անոնց պատմութիւնները լսելէ : Արտասուեցին ըսենք որ անոնց մէյմէկ կտոր բան տայ և ճանբէլ » :

Ետայ իր Զիջերուն մէջ, մեզ ճանչցուցած է կեանքին ու գործունէութիւնը շատ մը անձնաւորութիւններու որոնք՝ առանց իւր գործին մեր շատերուն համար դեռ խաւարի մէջ պիտի մնային . և եթէ շատ անգամներ ինք այդ մարդկանց տգեղ կողմերը կը ներկայացնէ մեզ, պատճառն այն է որ ինք այդ թերութիւններուն մէջ կը փնտռէ նաեւ բարի կողմերն ալ եւ եթէ կան և երբ զանոնք գտած է, կը շեշտէ և կը լուսաւորէ : Զիջերու մէջ Պօղոս Պօյնուէյրիքեանին նուիրեալ այդ գլուխը օրինակի համար, մեծարանքի էջ մ'է առաքինութեան նուիրուած . ինչպէս նաեւ խոր յարգանաց արտայայտութիւն մ'է այն գլուխը որ Պօղոս Պէյ Պալեանին կենսագրութիւնն ու գործերը կը պարունակէ :

Պարոնեան զիտող մ'եղած է, և ուր որ բաւական էր արտաքին զիտողութիւնը պարզ, անոր թողած գործը կարեւորութիւն մ'ունի — եթէ ոչ իր արուեստագիտական արժա-

նիքին համար — գոնէ ցուցնելու համար իր ատենուան ճաշակը ու բարբերը : Ու երբ այդ ժամանակները պիտի անցնին, և ազգային տեսարանին վրայէն պիտի անհետանան բոլորովին այն ամէն անձնաւորութիւնները որոնց վրայ ծծածաղած է հեղինակը, երբ իր այդ գործը պիտի զարդի այլ եւս երգիծանք մ'ըլլալէ՝ իւր վկայութիւն պիտի կարենայ ծառայել պատմութեան պակասները լեցնելու համար :

Մ. ՊԱՍՏԵՐՅԱՆ

1900 ֆետր. 6. Բատում :



ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Քանասէր. Հանգես ճեպարական, պատմական, լեզուաբանական և քննական. Կ. Յ. Բասմաջեան. Հատոր Ա. Դիրք Դ. Պարիս. 1899 :

Որչափ աւելի երկ մը դժուարաքերան աշխատութեան կարօտ ըլլայ, և հանդերձ այսու՝ երեւան ելլէ ընտիր և լաւ՝ բազում ջանիւք աշխատասիրողին, նոյնչափ ալ անոր յարգն ու վարկն կը բարձրանայ : Ծիչ այս պարագայի մէջ ցարգ զանուեցաւ Քանասէր Հանդէս, որոյ անցեալ տարւոյ չորրորդ գիրքը հիմա մեր աչաց առջեւ ունինք, և որ Հրատարակչին անխնջ վաստակոց պտուղն ըլլալով՝ այնչափ աւելի հաճոյազոյն է մեզի անոր վրայ ակնարկ մը ձգել համառօտիւ, անոր բովանդակութիւնը պարզելու համար ընթերցասիրաց առջեւ :

Ա. Հնախօսական. — Այս բաժինն առաջին յօդուածն է. Հայկական նորագոյն քննադիր մըն ալ ի Ղզըշ-Ղարս. — Այս բնեղակներն իրեն ընթերցմամբն և մեկնութեամբ գրուած է գրեթէ չորս էջեր. — Սոյն արձանագրութիւնը գտած է օրինակած է Խարբերիլ ազգային վարժարանին սաներէն Պր. Մարգար Յակոբեան, զկալ Մեծկերտ (= Մազկերտ) ըրած ճամբորդութեան միջոց. — Իսկ անոր գտնուած տեղւոյն մա-